



Michal Falat*

Prešov

Odras kultúrneho dedičtva Podkarpatskej Rusi v dielach českých a slovenských autorov medzivojného obdobia

Abstract

After some fifty years of Magyarisation, many Ruthenians decided to leave the Hungarian kingdom at the end of the Great War. In the Czechoslovak republic, which became home for some of them, these Ruthenians became members of society and were granted the status of autonomy. Given the absence of any historical predecessor of an autonomous Ruthenian state before 1918, the Ruthenian people were simply not prepared to rule a completely independent state. Their society lacked formative social classes such as intelligentsia and bourgeoisie, which were necessary in order to secure a functioning state administration. Instead, these key roles were taken up by the Czechoslovak intelligentsia, which played a considerable part in the formation of Subcarpathian Rus. Since many of them had no previous knowledge about the region, they were astonished by its people, culture and nature. Czechoslovak representatives, enchanted by local society, often immortalized their impressions in literature and other forms of art. This paper focuses on the most important – but often less known – works of Czechoslovak intelligentsia in Subcarpathian Rus during interwar period, which capture its largely lost historical heritage.

Keywords: Subcarpathian Rus, cultural heritage, Czechoslovakia, interwar period,

Słowa kluczowe: Ruś Podkarpacka, dziedzictwo kulturowe, Czechosłowacja, okres międzywojenny

Vznik Podkarpatskej Rusi je nevyhnutne spätý so vznikom Československej republiky. Bola to práve spolupráca s českými a v menšej miere aj slovenskými politikmi na konci Veľkej vojny, ktorá viedla k úspešnému zavŕšeniu boja za národnú svojbytnosť Rusínov. Na rozdiel od českých a slovenských predstaviteľov však boli predstavitelia Rusínov v omnoho zložitejšej situácii. Zatiaľ čo Česi a Slováci vyjadrili vôľu spojiť budúcnosť oboch národov v jednom štáte už koncom roku 1915, medzi Rusínmi panovala až do záveru roku 1918 nejednotnosť názorov vo vzťahu k ich budúcnosti.

* Prešovská univerzita v Prešove, Inštitút histórie Filozofickej fakulty; e-mail:michalfalat@hotmail.com; ORCID iD: 0000-0003-3478-0415

Americkí zástupcovia Rusínov sa pre Československú orientáciu rozhodli ešte v novembri 1918. Na domácej – uhorskej pôde prebiehal tento proces o čosi zložitejšie. Definitívne sa za československú orientáciu vyslovili rusínski predstavitelia 8. mája 1919 počas ustanovujúcej schôdze Centrálnej ruskej národnej rady v Užhorode. Možno teda povedať, že rozhodnutie o pripojení územia Podkarpatskej Rusi k budúcemu Československu bolo prijaté – obrazne povedané – na poslednú chvíľu. To viedlo k tomu, že neskoršia Podkarpatská Rus zostávala ešte dlho po vzniku republiky pre českú, a z veľkej časti aj slovenskú spoločnosť, neznámou či skôr málo poznanou krajinou.

Už v prvej polovici 19. storočia došlo najmä prostredníctvom Dobrovského a českých obrodencov k rozvoju vzájomných vzťahov medzi českou a rusínskou spoločnosťou. Na českých predstaviteľov neskôr nadviazali štúrovci¹. Vedomí si slovanskej príbuznosti, slovenskí predstavitelia aktívne spolupracovali s Rusínmi v snahe zjednotiť svoj postup voči Budapešti a získať tak pevnejšie postavenie v snahe o dosiahnutie svojich požiadaviek na rovnocenné postavenie nemaďarských národov v Uhorsku. Tento sľubný rozvoj vzťahov medzi českou a slovenskou spoločnosťou na jednej strane a rusínskou spoločnosťou na strane druhej narazil na odpor maďarských vládnucich tried. Najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní došlo k útlmu národných hnutí nemaďarských národov, čo viedlo aj k útlmu vzájomných kontaktov medzi Čechmi, Slovákmi a Rusínmi. Výrazne k oslabeniu spolupráce prispel aj fakt, že proces národného obrodzenia medzi Rusínmi nedospel do úspešného konca.

Spoločensko-politická situácia v závere Veľkej vojny priniesla nový impulz do rozvoja vzájomných vzťahov. Tento krátky čas však nestačil na vybudovanie užších kultúrnych, ekonomických či politických kontaktov a to aj v dôsledku neistého postavenia rusínskeho obyvateľstva, ktorému chýbali kľúčové vrstvy obyvateľstva, najmä inteligencia a buržoázia. Nepriaznivo v tomto smer pôsobili aj ďalšie okolnosti akými boli nedostatočná infraštruktúra, okrajové postavenie Podkarpatskej Rusi vo vzťahu k Prahe či geomorfologické členenie novej republiky.

Prvé mesiace po vzniku republiky sa záujem vedúcich československých predstaviteľov sústreďoval na zabezpečenie základných potrieb nevyhnutných pre fungovanie štátu. V tomto čase sa naplno prejavila absencia intelektuálnej vrstvy rusínskeho obyvateľstva. Chýbali tu učitelia, notári, právnici, predstavitelia brachiálnej moci a mnohé ďalšie skupiny obyvateľstva, ktoré boli nevyhnutné pre zabezpečenie fungujúcej štátnej správy. Zložitú situáciu sa československá vláda rozhodla riešiť obsadením voľných pozícií úradníctvom z územia Čiech a Moravy. Českí úradníci boli na území Podkarpatskej Rusi konfrontovaní so špecifickými rysmi tejto časti republiky, ktoré im spôsobovali nemalé problémy pri výkone ich funkcie. V snahe získať podrobnejší obraz o podkarpatoruských reáliách vychádzal už od roku 1919 značný počet odbornej a populárne-náučnej literatúry. Ich autormi boli najmä úradníci, novinári či vojaci a ich rozsah zvyčajne nepresahoval niekoľko desiatok

¹ R. Holec, 2009, s. 29.

strán. „Nájdeme medzi nimi úzce špecializované, vedecky zaměřené studie, všeobecne informativní příručky pro nejširší veřejnost, exaktní statistické přehledy i osobní vzpomínky a svědectví, seznamy telefonních stanic vedle seznamů potulných cikánu, záznamy přednášek, speciální bibliografie, turistické průvodce, mapy i humorně laděné publicistické žánre“². Publikovanie tejto literatúry bolo podmienené potrebou riešiť najnaliehavejšie spoločenské a hospodárske problémy. Do popredia tu vystupovali najmä pozemková reforma, školstvo a zdravotníctvo.

Od roku 1922 vzrastá sústredený záujem vedeckej obce o Podkarpatskú Rus, stúpa počet vedecky zameraných diel a narastá aj ich diferencovanosť. Vedecký výskum sa rozbehol najmä na poli historickej, geografickej a národopisnej vedy³. Na poli historiografie sa výskum zameriaval najmä na dejiny pravekých kultúr a tiež na odhaľovanie spoločnej minulosti československého a rusínskeho národa. Neskôr sa vytvoril priestor na retrospektívne zhodnotenie udalostí spojených so vznikom a pripojením Podkarpatskej Rusi k Československu⁴. Tieto publikácie prinášajú okrem iného aj skromné informácie o historických a kultúrnych pamiatkach na Podkarpatskej Rusi. Rozvoju historickej vedy však bránil nedostatok odborných knižníc, bibliografií a vedeckých inštitúcií, ktoré by svojou činnosťou pripravili pôdu pre dôslednejší vedecký výskum. V medzivojnovom období preto chýba ucelené dielo, ktoré by prinášalo hlbší syntetický výklad dejín Podkarpatskej Rusi a jej obyvateľov.

Omnoho priaznivejšia situácia panovala na poli etnografickej vedy. Hospodárska zaostalosť, chudoba a značná konzervatívnosť rusínskeho ľudu na Podkarpatskej Rusi mala za následok, že mnohé zvyky sa – na rozdiel od rozvinutejších častí republiky – udržali prítomné v pamäti a každodennom živote Rusínov ešte aj na začiatku 20. storočia. Napriek tomu, že tu chýbali výsledky hlbšieho výskumu, aký prebiehal na území Čiech, Moravy a Slovenska už v 19. storočí, mali etnografi možnosť nahradiť tento nedostatok vlastným terénnym výskumom. Medzi prvé osobnosti, ktoré zavítali na Podkarpatskú Rus patrila Amalie Kožmínová⁵. Pôsobila tam najneskôr od roku 1919 v pozícii učiteľ-

² V. Budín, 1996, s. 17.

³ Ibidem, s. 25.

⁴ A. Hora, 1919, s. 34; J. Nečas, 1919, s. 23; K. Kadlec, 1920, s. 28; V. Drahný, F. Drahný, 1921, s. 113; N. Beskid, 1920, s. 152; E. Beneš, 1934, s. 54; T.G. Masaryk, 1933, s. 529; 1934, s. 558; J. Zatloukal, 1936, s. 330.

⁵ Kožmínová Amalie, rod. Cimrhanzlová (11. júl 1876 – 24. apríl 1951) – pseudonym Jiří V. Prokop, učiteľka, znalkyňa a popularizátorka ľudovej kultúry. V duchu doby sa od mala zaujímalala o ľudovú kultúru, najmä vo vzťahu k rodnému Plzeňsku a neskôr tiež juhočeskému Pracheňsku a publikovala drobné články v miestnych časopisoch. Neskôr dospela k niekoľkým všeobecnejším prácam, najmä *Lidové umění v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku jeho zdroje a vývoj* (Praha, 1918) a *Sveráz v zemích československých I. Čechy* (Plzeň, 1921), ktorými bol uskutočnený pokus o súhrnný pohľad na ľudovú kultúru. Jej najväčšie dielo predstavuje práca *Podkarpatská Rus – Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné* (Praha, 1922), ktoré však bolo vtedajšou kritikou neprávom prijaté nepriaznivo. K Podkarpatskej Rusi sa vrátila ešte niekoľkými popularizačnými príspevkami, okrem iného príspevkom o ľudovom odevu tatarských Slovákov či prehľadom skupín obyvateľstva. Kládla dôraz na popularizáciu ľudovej kultúry najmä rozsiahlou prednáškovou činnosťou ale aj dramatizáciou

ky a inšpektoriky ručných prác z poverenia ministerstva školstva a národnej osvety. Počas svojho pobytu v najvýchodnejšom cípe republiky uskutočňovala národopisný výskum medzi tamojším rusínskym ale aj slovenským obyvateľstvom. Následne bola poverená organizáciou kurzu ľudovej výšivky na Verchovine. Poznatky, ktoré získala počas svojho štúdia vydala knižne v roku 1922 pod názvom *Podkarpatská Rus – práce a život lidu*⁶.

Úvodné strany monografie venovala otázke pôvodu karpatských Rusínov za ktorou nasledovali podkapitoly venované dejinám od najstarších čias do súčasnosti. Vzhľadom na vtedajšiu absenciu syntetického výkladu rusínskych dejín, upriamila svoju pozornosť na niekoľko kľúčových otázok, ktoré boli zasadené do kontextu uhorských a ruských dejín. Vzhľadom na vtedajšiu nízku úroveň vedomostí o Podkarpatskej Rusi v československej spoločnosti, obsahujú úvodné kapitoly aj široko poňaté vlastivedné poznatky, ktoré odrážajú vtedajšiu úroveň vedomostí z rôznych vedných odborov a oblastí života. Autorka sa tak nevyhla geografickej, hospodárskej, jazykovej či školskej otázke a pre československého čitateľa prináša vcelku komplexný obraz Podkarpatskej Rusi. Národopisné poznatky tvoria jadro obsahu šiestej až deviatej kapitoly. Azda trochu netradične sa najhodnotnejšia časť knihy začína kapitolou o Slovákoch. Nadväzuje tak na podrobné poznatky o hlavnom meste Užhorode, v okolí ktorého žilo početné slovenské obyvateľstvo. Smutne však konštatuje hneď v úvode, že v najbližšom okolí Užhorodu „[...] po svéráznosti ostatného Slovenska, bohatého ľudovým umením, krásou krojů a zajímavostí lidového stavitelství, není, žel, již stopy. Ve všem jeví se již zánik kmenové příslušnosti a přechod k jsoucnosti dalšího slovanského kmene – což skýtalo by jistě mnoho zajímavosti lidopisné, kdyby na všem neležela silná patina maďarisače, která zejména v těchto krajích, poměrně gramotnějších, měla k lidu snažší přístup [...]“⁷. Autorka na približne desiatich stranách stručne približuje stavitelstvo tunajších Slovákov, ich kroje a úpravu zovňajšku či zvyky počas svadby a krstu dieťaťa.

Siedma a jednoznačne najrozsiahlejšia kapitola monografie prináša národopisné poznatky o podkarpatoruských Rusínoch. Hneď v úvode nás autorka oboznamuje s rozmanitosťou rusínskeho osídlenia a ich rozdelením medzi Lemkov, Bojkov a Huculov. Podobne ako u Slovákov, aj tu sa v úvode stretávame s opisom ľudového stavitelstva, jeho formami a vnútorným zariadením a ľudovým odevom. Pri opise kroja si osobitne všíma ľudovú výšivku. Práve formy ľudovej výšivky neskôr využívala aj pri vedení hodín ručných prác. Zvlášť veľkú pozornosť venuje piesňam a zvykom spojeným so svadobným obradom. V závere kapitoly sa zamýšľa nad chudobou a biednym postavením

ľudového zvyku *Konopická. Výpravná vesnická hra...* (Praha, 1922). Patrila ku generácii hlboko poučených samoukov, ktorí sa snažili poznanie ľudovej kultúry využiť pri tvorbe národnej kultúry na začiatku 20. storočia a stala sa jednou zo zakladateľiek a reprezentantiek svojrázneho hnutia. Jej význam však spočíva najmä v precíznej heuristickej a popularizačnej práci. Viac pozri: S. Brouček, R. Jeřábek, 2007, s. 119.

⁶ A. Kožmínová, 1922, s. 123.

⁷ *Ibidem*, s. 31.

obyvateľov pričom vyzdvihuje najmä ich pozitívne vlastnosti a vyjadruje nádej na zlepšenie ich života.

Samostatnú kapitolu venovala autorka dreveným chrámom a menším cirkevným pamiatkam, najmä dreveným krížom a božím mukám. V chudobných podkarpatoruských dedinách často roztrúsených v dolinách okolitých Karpát ďaleko od miest zasiahnutých modernizáciou, to boli práve drevené chrámy, ktoré si navonok ako prvé získali záujem cudzincov. Ich zasadenie na vyvýšené miesta a špecifický stavebný ráz často kontrastovali s chudobnými obydliami pospolitého ľudu v ich okolí. Spolu s menšími cirkevnými pamiatkami tak dotvárali celkový obraz podkarpatoruskej krajiny, ktorá získala v českej verejnosti obraz civilizáciou nedotknutej spoločnosti a panenskej prírody. Práve tieto cirkevné pamiatky boli vysoko cenené tak odbornou ako aj laickou verejnosťou.

Deviata kapitola monografie sa viaže k Huculom, najvýchodnejšej časti rusínskeho osídlenia južných svahov Karpát. Huculi patria vo všeobecnosti k najzaujímavejším etnickým skupinám, ktoré si tak v minulosti ako aj v súčasnosti získali zvýšenú pozornosť etnografov, publicistov či historikov a to najmä vo vzťahu ich bohato vyšivávaným národným krojom. Práve ľudová výšivka tvorila osobitný záujem v dielach Amalie Kužmínovej a nie je preto prekvapením, že Huculom venovala osobitnú kapitolu.

V záverečnej kapitole sa autorka vracia k okolnostiam, ktoré ju priviedli na Podkarpatskú Rus a ťažkosti, ktoré ju od počiatku jej pobytu na tomto území sprevádzali. Následky Veľkej vojny, bieda, ochorenia či nedôvera Rusínov voči neznámych osobám boli len niektoré z mnohých javov, s ktorými sa Kožmínová stretla po svojom príchode do tamojšieho prostredia. Jej dielo je preto nielen národopisnou prácou s bohatými poznatkami ale aj svedectvom doby o vtedajšej závažnej spoločenskej situácii. Napriek spomínaným problémom však autorka vytvorila dielo, ktoré ešte dlho po jeho vydaní zostalo základným zdrojom poznania tejto oblasti.

Autorka získané poznatky a fotografie využila aj pri príprave národopisnej výstavy v Prahe. Za finančnej pomoci *Zemské družstevní Jednoty v Užhorode* a ministerstva poľnohospodárstva a obchodu bola zbierka vystavená v Umelecko-priemyslovom múzeu v Prahe. Expozícia bola neskôr na istý čas vystavená v Mestskom múzeu v Českých Budejoviciach a odtiaľ putovala do Národopisného múzea v Prahe. Nakoniec bola celá výstava odovzdaná darom múzeu Prosvita v Užhorode. Po ukončení výstav sa etnografka vrátila k organizovaniu štátnych kurzov vyšivania, kde sa opäť stretla s mnohými problémami; od nedostatku materiálu potrebného k práci cez chýbajúce priestory až po epidémiu týfusu. Napriek nezdarom sa jej podarilo prekonať počiatočné prekážky a výsledky práce rusínskych žien a dievčat neskôr predstavila na výstave v Užoku, na ktorej sa zúčastnili významné osobnosti vtedajšieho spoločenského a politického života Podkarpatskej Rusi – viceguvernér Petr Ehrenfeld, plukovník Pichon, zástupcovia referátov jednotlivých ministerstiev spolu so širokým obecnstvom, členmi užhorodskej jednoty Sokol a vojenskou hudbou. Na záver spokojne konštatuje, že výstava sa stretla s pozitívnym ohlasom medzi návštevníkmi ako aj medzi

autorkami jednotlivých výšiviek, ktoré boli milo prekvapené priateľským prístupom predstaviteľov Československého štátu⁸.

Bohatosť ľudového umenia na Podkarpatskej Rusi ostro kontrastovala so spoločensko-hospodárskou zaostalosťou tohto územia. Jeho propagácia mala okrem pragmatických cieľov aj svoj ideologický podtón. Zatiaľ čo zaostalosť rusínskeho obyvateľstva sa dávala na zodpovednosť národnostnej politike maďarských vlád v Uhorsku, ktorých cieľom bolo pomaďarčenie nemaďarských národov a vytvorenie homogénneho maďarského národného štátu, pestrosť ľudovej kultúry bola považovaná za prekážku, ktorá tomuto procesu bránila. Často sa poukazovalo na archaickosť ľudových vzorov, ich regionálnu špecifickosť či súvislosť s ľudovou kultúrou ostatných slovanských národov. Ľudová kultúra sa stala symbolom tvorivého ducha a intelektuálneho potenciálu rusínskeho ľudu, z ktorého sa mal pri správnej výchove v budúcnosti stať šťastný národ. Propagácia kultúry prebiehala okrem iného aj prostredníctvom spomínaných výstav. Na jar roku 1924 bola v Prahe školským odborom civilnej správy zorganizovaná výstava *Umění a život Podkarpatské Rusi* pod záštitou guvernéra Podkarpatskej Rusi Antona Beskida. Jej organizáciou bol poverený Sergej Konstantinovič Makovský⁹, ktorý po ukončení výstavy vydal 156-stranový katalóg *Lidové umění Podkarpatské Rusi*¹⁰. Publikácia vyšla – na svoju dobu v trochu netradičnom formáte – na viac ako 150 stranách. Spolu s úvodom prináša stručný komentár z oblasti rezbárstva, ľudového odevu, vyšívania a keramiky. Hodnota publikácie však spočíva najmä v jej obrazovej časti. Prináša 10 farebných a 100 čiernobielych fotografií vo vysokom rozlíšení a kvalite, ktoré zachytávajú pamiatky ľudovej kultúry zaznamenané autorom na území od Verchoviny až po Jasiňu.

Napriek pestrosti krojov a výšiviek na Podkarpatskej Rusi, najväčšiu pozornosť si predsa len získali cirkevné pamiatky. Ako sme už spomenuli, v chudobných krajoch Podkarpatskej Rusi predstavovali drevené chrámy prítomnosť ľudskej civilizácie v prostredí takmer nedotknutej prírody. Často stáli na vyvýšených, dobre viditeľných miestach a boli symbolom remeselnej a umeleckej zručnosti tunajšieho ľudu. Ich príťažlivosť umocňoval aj fakt, že drevené kostolíky sú osobitosťou spätou s Karpatským pohorím a ich najzápadnejšie rozšírenie siaha približne na územie východnej Moravy. V západnej časti karpatského oblúka sú však už skôr raritou ako pravidlom. Nie je preto prekvapením, že

⁸ A. Kožmínová, 1922, s. 120–122.

⁹ Makovský, Konstantinovič, Sergej (15. aug 1877 – 13. máj 1962) – ruský básnik, literárny a umelecký kritik. Bol synom významného ruského akademického maliara Konstantina Makovského, od ktorého zdedil vzťah k umeniu. Od roku 1898 publikoval niekoľko kritických a umeňovedných štúdií. V roku 1905 publikoval svoje prvé ucelené dielo *Vybrané básne* (Собрание стихов). Do emigrácie pôsobil v Petrohrade ako významný mecenáš a organizátor v oblasti výtvarného umenia a literatúry. Výstavy výtvarného umenia organizoval tak na domácej pôde ako aj v zahraničí. V rokoch 1907–1917 bol redaktorom časopisu *Staré časy* (Старие годы) a v rokoch 1909–1917 pôsobil tiež ako redaktor časopisu o umení pod názvom *Apollon* (Аполлон). Po tom, čo opustil Rusko pôsobil niekoľko rokov v Prahe, Berlíne a Paríži, kde vydal 4 monografie. Viac pozri: K. Волфганг, 1996, s. 265.

¹⁰ S. G. Makovský, 1925, s. 156.

mnohým jednotlivcom prichádzajúcim na územie Podkarpatskej Rusi z Čiech a Moravy nadchla jednoduchosť, precíznosť a harmónia medzi človekom a prírodou zosobnená v drevenej architektúre. Medzi takéto osobnosti patrila aj Bohumil Vavroušek¹¹. Na Podkarpatskú Rus – ale aj na územie Slovenska, Čiech či Moravy – ho viedol s najväčšou pravdepodobnosťou vlastný záujem. Počas medzivojnového obdobia podnikal mnohé cesty po Slovensku a Podkarpatskej Rusi kde fotograficky zachytával ľudové staviteľstvo. Výsledkom jeho dlhoročnej práce predstavuje niekoľko súborov fotografií. Už v polovici 20. rokov vydal zbierku fotografií pod názvom *Dedina. 516 fotografií ľudových stavieb v republike Československé*¹². V roku 1929 nepriamo nadviazal na toto dielo publikáciou *Kostol na dedine a v mestečku. 615 fotografií cirkevných ľudových stavieb v Československu*¹³. Obe diela priniesli niekoľko desiatok záberov rusínskeho ľudového staviteľstva. Vo vzťahu k pamiatkam na Podkarpatskej Rusi však autor vydal aj osobitné dielo *Cirkevní památky Podkarpatské Rusi*. Zbierka obsahuje 272 fotografií gréckokatolíckych kostolíkov a zábery krížov, kaplniek, božích múk či cintorínov. Do svojej zbierky zahrnul aj niekoľko starších murovaných sakrálnych pamiatok ako rímsko-katolícky kostol s rotundou v Horjanoch. Napriek tomu, že autor nebol odborníkom v oblasti dejín či národopisu, jeho zbierka patrí svojím rozsahom k najvýznamnejším zdrojom poznania ľudového staviteľstva na Podkarpatskej Rusi.

Výraznou mierou prispel k poznaniu ľudovej architektúry aj Florián Zapletal¹⁴. Na územie Podkarpatskej Rusi sa dostal v roku 1914 kedy bol počas pôsobenia v armáde odvelený na východný front. Po niekoľkých mesiacoch v armáde dezertoval, no už v tom čase ho fascinovala sakrálna architektúra, ktorú zachytával vo svojom skicári. Koncom roka 1918 sa vrátil na územie Československa a v januári 1919 bol vymenovaný za šéfa tlačovej služby Podkarpatskej Rusi. Na jej území sa na krátky čas zdržal počas júla a októbra toho roku. Od júna 1920 pôsobil ako referent pre vojenské záležitosti guvernéra Podkarpatskej Rusi Grigorija Žatkoviča a v tejto pozícii zotrval až do Žatkovičovej rezignácie. V tomto období bol najplodnejším dopisovateľom českej tlače píšucim o Podkarpatskej Rusi. Skicár vymenil za fotoaparát a počas svojho

¹¹ Vavroušek Bohumil (25. jún 1875 – 6. október 1939) – český učiteľ a fotograf. Počas svojho pôsobenia v pozícii stredoškolského profesora podnikal od roku 1912 cesty po území Čiech, Moravy, Slovenska a Podkarpatskej Rusi, kde zachytával najmä objekty ľudového staviteľstva. Mnohé z týchto záberov neskôr vydal ako zbierky fotografií. V 30. rokoch 20. storočia začal spolu s kolektívom odborných pracovníkov pracovať na príprave monumentálneho diela Literárny atlas Československa I a II. (Praha, 1932–1937) Viac pozri: S. Brouček, R. Jeřábek, 2007, s. 246.

¹² B. Varoušek, 1925, s. 37.

¹³ Idem, 1929b, s. 36.

¹⁴ Zapletal, Florián (10. jún 1884 – 17. október 1969) – kultúrny historik, novinár a dôstojník. Po ukončení gymnázia študoval v rokoch 1905–19010 na filozofickej fakulte v Prahe žurnalistiku a vo Viedni dejiny umenia. Počas Veľkej vojny ho povinnosti v armáde zaviedli na východný front. Krátko na to dezertoval a vstúpil do služieb československých légii. Na území Podkarpatskej Rusi pôsobil v roku 1919, 1923 a 1925. Po druhej svetovej vojne pôsobil vo Vojenskom historickom ústave v Prahe. Počas svojho života publikoval kratšie práce najmä v regionálnych denníkoch. Zvláštnu pozornosť venoval ľudovým pamiatkam po celom Československu ale aj na Ukrajine či v Rusku. Viac pozri: S. Brouček, R. Jeřábek, 2007, s. 261.

pôsobenia tu zhotovil 762 snímok. Fotografie drevených chrámov zhotovoval aj na území východného Slovenska. V roku 1923 dokumentoval pamiatky na území bývalého Makovického panstva pri Bardejove na slovensko-poľskom pohraničí. Zapletal sa popri fotografovaní venoval aj publikovaniu kratších štúdií venovaných sakrálnej architektúre. Bol veľmi činným aj v oblasti záchrany ľudového stavitelstva a prejavil snahu o zriadenie vlastivedného múzea v Užhorode čo sa mu však nakoniec nepodarilo. Napriek tomu, že cieľom jeho záujmu bola sakrálna architektúra, obsahuje jeho zbierka fotografií aj mnoho záberov profánnej architektúry, najmä z oblasti Užhorodu. Početnú zbierku fotografií Zapletal však počas svojho života nestihol publikovať. Fotografie spolu s ďalšími pozostalosťami sa neskôr dostali do rúk jeho priateľa Mikuláša Mušinku, ktorý jeho pozostalosť pripravil na publikovanie vo dvoch zbierkach – *Mista i sela Zakarpattja* a *Derevjani cerkvi Zakarpattja*¹⁵. Zbierky predstavujú verejnosti väčšinu záberov, ktoré sa zachovali z jeho pozostalosti. Okrem širokej škály ľudového stavitelstva prinášajú zbierky aj mnohé zábery historickej architektúry z podkarpatoruských miest. Okrem renesančných, klasicistických či barokov meštianskych domov tu čitateľ nájde fotografie hradných komplexov nad Užhorodom a Mukačevom, murovaných kostolov a synagóg či železničných mostov. Vo fotografiách Floriána Zapletala sa tak na rozdiel od predchádzajúcich autorov odráža kultúrne dedičstvo, ktoré je pozostatkom nielen širokých más pospolitého ľudu ale aj majetnejších spoločenských vrstiev – meštianstva či šľachty.

Prírodné a kultúrne bohatstvo Podkarpatskej Rusi lákalo v medzivojnovom období viacerých českých fotografov. Mnohých viedol na Podkarpatskú Rus vedecký záujem, ďalší zase dokumentovali zážitky z turistických ciest. Pôsobili tu však aj jednotlivci, ktorí sa fotografovaní venovali len vo voľnom čase popri svojej práci. Patril medzi nich aj Rudolf Hůlka, ktorý pracoval ako vrchný kontrolór Ústrednej jednoty hospodárskych družstiev¹⁶. Medzi jeho činnosť patrila kontrola podnikov v úzkej súčinnosti s jednotou, zvlášť na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Na území Podkarpatskej Rusi pôsobil najneskôr od polovice februára 1921. Počas svojho pobytu na východe republiky vytvoril úctyhodnú zbierku zloženú z 1 451 fotografií. Nemenej impozantná je jeho zbierka fotografií z územia Slovenska, ktorú tvorí 1 351 záberov, či zbierka z územia Čiech a Moravy, ktorú tvorí 1 188 snímok. Na rozdiel od Amalie Kožmínovej či Floriána Zapletala nebol Hůlka ani etnografom a ani historikom umenia. Vo svojom diele zachytáva najmä každodennú realitu života na Podkarpatskej Rusi v celej jej rôznorodosti. Nájde tu fotografie sakrálnej i profánnej architektúry, ľudového stavitelstva i meštianskych domov

¹⁵ F. Zapletal, 2016, s. 174; 2015, s. 119.

¹⁶ Hůlka Rudolf (15. november 1887 – 18. september 1961) – úradník, ekonóm, fotograf a prekladateľ. Celý svoj život pôsobil v Ústrednej jednote hospodárskych družstiev ako finančný kontrolór. Koncom 20. rokov sa stal redaktorom časopisu *Přástky a Zemědělských družstevních listů*. Počas svojho pôsobenia na Podkarpatskej Rusi aktívne prekladal diela tamojších autorov. Hoci svoju prekladateľskú činnosť začal prekladom odborného diela Edmunda Egana. Neskôr svoj záujem preorientoval na preklad krásnej literatúry. Na sklonku života opustil fotografovanie a naplno sa venoval prekladateľskej činnosti.

v uliciach Užhorodu, Rusínov ale aj Židov či Cigánov. Nechýbajú zábery ľudí pri každodennej práci i pri oddychu. Zaujímavú osobitosť Hůlkovej zbierky predstavujú kolorované fotografie, ktoré – obrazne povedané – oživujú minulosť. Vďaka záujmu o každodennú rutinu zahŕňa Hůlkova zbierka aj zábery z menej známych a často opomínaných zákutí podkarpatoruskej spoločnosti. Podobne ako zbierka fotografií Floriána Zapletala sa ani väčšina Hůlkovej zbierky nedostala počas jeho života na verejnosť. Okrem niekoľkých záberov, ktoré boli použité v odborných publikáciách či článkoch zostala väčšina jeho fotografií až do súčasnosti prakticky neznáma. Iba veľmi nedávno bola časť jeho fotografií predstavená verejnosti v podobe monografie pod názvom *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografii Rudolfa Hůlky*¹⁷. Publikácia obsahuje popri úvodnej štúdií, ktorá odhaľuje život a pôsobenie Hůlky aj približne dve stovky záberov z Podkarpatskej Rusi a východného Slovenska, ktoré sú súčasťou špeciálnej zbierky Slovanskej knižnice v Prahe.

Okrem historickej a etnografickej vedy prispela k poznaniu Podkarpatskej Rusi, jej kultúrneho a prírodného dedičtva, tak trochu netradične, aj geografická veda. V prvých mesiacoch a rokoch mala nezastupiteľné miesto pri spoznávaní nového územia. Absencia širších poznatkov viedla niekoľkých autorov k publikovaniu príspevkov časopisoch a zborníkoch s geografickým zameraním. Do popredia vystupuje najmä Jiří Král¹⁸. Stal sa autorom hneď niekoľkých štúdií, ktoré približujú geografické podmienky Podkarpatskej Rusi vo vzťahu k jeho obyvateľstvu. Študoval formu a štruktúru rusínskych sídel a neskôr svoj záujem zamerl aj na materiálnu a duchovnú kultúru Rusínov¹⁹.

Hlavným zdrojom poznania podkarpatoruskej spoločnosti, aj napriek priaznivým výsledkom vedných odborov, zostávala publicistika. Prakticky denne prinášala nové správy z tohto územia. Vzhľadom na charakter periodickej tlače a naliehavosť potreby riešenia základných problémov v spoločnosti zostalo historické dedičstvo na okraji záujmu periodík. Príspevky sa venovali takmer výlučne hospodárskym a spoločensko-politickým otázkam, akými bola agrárna reforma, školská reforma, zdravotníctvo, jazyková otázka či medzinárodne dôsledky pripojenia Podkarpatskej Rusi k Československu. Pravidelne sa tejto problematike venovali Lidové noviny či Lidové listy.

Popredné miesto vo vzťahu k podkarpatoruskej publicistike zastáva Ivan Olbracht²⁰. V prvej polovici 30. rokov žil na území Podkarpatskej Rusi, ktorá

¹⁷ H. Opleštilová, L. Babka, 2014, s. 291.

¹⁸ Král Jiří (30. október 1893 – 24. január 1975) – český geograf. V rokoch 1917 až 1920 pôsobil ako stredoškolský profesor dejepisu, zemepisu a češtiny. V 20. rokoch pôsobil na prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. V 30. rokoch pôsobí na prv ako mimoriadny a neskôr ako riadny profesor antropogeografie na filozofickej fakulte univerzity v Bratislave. Neskôr sa vrátil na pôdu Karlovej univerzity, avšak po roku 1948 mu bolo zakázané prednášať. Patrí medzi zakladateľov antropogeografie v Československu a výrazne sa zasadil aj o rozvoj leteckej, sídelnej a lekárskej geografie. Viac pozri: J. Tomeš, A. Léblová, 1992, s. 356.

¹⁹ J. Král, 1923a, s. 60; 1923b, s. 65–83; 1924b, s. 122; 1924a, p. 53–57; 1924c, s. 227; 1925a, s. 226–231; 1925c, s. 276–277; 1925b, s. 39.

²⁰ Olbracht Ivan (6. január 1882 – 20. december 1952) – vlastným menom Kamil Zeman, český spisovateľ a publicista. V rokoch 1900–1903 študoval práva v Berlíne, potom prešiel do

sa stala zdrojom a inšpiráciou pre jeho publicistickú tvorbu. V sérii rozsiahlych kritických reportáží prenikal do jadra sociálnych a národnostných problémov podkarpatoruskej spoločnosti. Problémy vnímal pohľadom silne ľavicového intelektuála, čo do značnej miery ovplyvňovalo jeho tvorbu. Napriek tomu reportáže prinášajú bohaté poznatky z každodenného života Rusínov, Židov, Rumunov či Čechov. Nepriamo sa tak v jeho dielach odráža nehmotná kultúra pospolitého ľudu a nespočetné množstvo faktografických poznatkov. Zvlášť zaujímavé poznatky majú svoj pôvod v poverových bytostiach, ľudovej mágii či liečiteľstve, ktoré sa v mnohých ohľadoch podobajú ľudovej kultúre na ostatnom území Karpatského oblúka – na Slovensku či v juhovýchodnom Poľsku. Sériu reportáží vydal v roku 1932 pod názvom *Země beze jména*²¹ a v polovici 30. rokov publikoval doplnené a rozšírené vydanie pod názvom *Hory a staletí*²².

Súčastou Olbrachtovej tvorby boli aj beletristické diela. Najznámejším a zároveň najhodnotnejším dielom jeho tvorby je román *Nikola Šuhaj loupežník*²³. Dej románu sleduje život a predčasnú smrť Nikolu Šuhaja, historickej postavy zo začiatku 20. rokov. V diele sa prelína publicistický a beletristický prístup, v ktorom vierohodne zobrazuje podkarpatorské reálie na pozadí ktorých sa odohráva celý príbeh. Vysoko cenené je aj dielo *Golet v údolí*²⁴, ktoré prináša trojicu poviedok zo židovského prostredia. Podobne ako v románe, sú aj deťové línie jednotlivých poviedok zasadené do prostredia inšpirovaného prírodou a spoločnosťou Podkarpatskej Rusi a majú predovšetkým faktografickú povahu. Poviedky zachytávajú odraz židovskej spoločnosti, jej zvykov a tradícií, ktoré boli úzko previazané s ich vierou a ktoré zanikli spolu s židovskou enklávou po druhej svetovej vojne. Aj vzhľadom na tragický osud Židov má toto dielo – okrem iného – aj vysokú historickú hodnotu.

Zvesti, ktoré sa pravidelne objavovali na stránkach novín a časopisov, a ktorých cieľom bolo oboznamovať čitateľov s pomermi na Podkarpatskej Rusi mnohokrát odrážali nie len udalosti, ktoré sa tam odohrávali, ale aj svetonázor autorov, ktorí ich zachytili vo svojich reportážach. V dôsledku toho vznikol v československej spoločnosti protirečivý obraz, ktorý ešte väčšmi miatol verejnú mienku. Tento zmätočný obraz podkarpatorskej spoločnosti bol jedným z dôvodov, prečo sa český cestovateľ Karel Hansa vydal na začiatku 30. rokov na východ republiky. Podľa jeho vlastných slov sa išiel presvedčiť, čo je pravdy na tom, čo sa píše o najvýchodnejšom cípe republiky. Svoje zážitky a dojmy

Prahy na Filozofickú fakultu, ktorú nedokončil a stal sa novinárom ľavicového zamerania. Po roku 1945 sa stal členom Komunistickej strany Československa a v 20. rokoch pôsobil v pozícii redaktora Rudého práva. Z komunistickej strany neskôr vystúpil, naďalej však zastával ľavicový postoj. V rokoch 1931–1936 prebýval na Podkarpatskej Rusi, ktorá sa stala zdrojom inšpirácie pre jeho najhodnotnejšie diela – *Nikola Šuhaj loupežník* a *Golet v údolí*. Viac pozri: I. Pop, 2008, s. 180–181.

²¹ I. Olbracht, 1932, s. 92.

²² Idem, 1950, s. 216.

²³ Idem, 1961, s. 177.

²⁴ Idem, 1949, s. 250.

neskôr publikoval v cestopise *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*²⁵ na viac ako 500 stranách textu obohatených o viac než stovku fotografií, ktoré boli výsledkom troch niekoľko mesiacov trvajúcich pobytov v rokoch 1932–1934. Jeho dielo prináša špecifický pohľad na podkarpatoruskú spoločnosť. Autor nebol členom žiadnej politickej strany ani nepôsobil v službách štátu. Karel Hansa bol v prvom rade cestovateľom a vlastencom a na Podkarpatskú Rus ho viedol osobný záujem o túto časť republiky.

Každé dielo v sebe ukrýva okrem myšlienok, ktoré autor mienil odovzdať čitateľovi, aj odraz autorovej osobnosti a svetonázoru. V reportážach Ivana Olbrachta sa stretávame s kritickým pohľadom ľavicového intelektuála na pôsobenie českého živlu na Podkarpatskej Rusi, podobne ako v cestopise Stanislava Neumanna Kostku²⁶. V dielach českých úradníkov Amalie Kožmínovej či Floriána Zapletala sa odráža štátna ideológia, ktorej nevysloveným heslom bola pomoc bratskému národu na jeho ceste k šťastnej budúcnosti, tiež však ich osobné nadšenie z neobyčajnej prírody a ľudí, ktorých tam stretli. Naopak, v cestopise Karola Hansu sa odráža úprimné vlastenectvo a prirodzená zvedavosť cestovateľa. V dôsledku toho prináša čitateľovi značne odlišný obraz podkarpatoruskej spoločnosti. Zatiaľ čo Olbracht kritizoval českých úradníkov a ich pôsobenie na Podkarpatskej Rusi prirovnával k predstaviteľom koloniálnej správy, v opisoch Karla Hansu vystupujú českí úradníci ako predstavitelia československej štátnej správy, ktorí si v mnohých prípadoch získali nie len rešpekt, ale najmä úctu tamojšieho obyvateľstva. Jasne je to vidieť pri opise ľudí, ktorí sa vyhýbali Hansovi, jeho fotoaparátu a jeho otázkam, pretože ho nepoznali a obávali sa zneužitia ich dôvery. V tejto veci sa angažoval veliteľ miestnej četníckej stanice, ktorý domácim vysvetlil účel a ciele autorovej cesty na Podkarpatskú Rus a dokázal tak preklenúť nedôveru Rusínov voči cudzincom. Napriek počiatočnej nedôvere si Hansa dokázal veľmi rýchlo získať priazeň domáceho obyvateľstva. Často sa v cestopise stretávame s pasážami, ktoré sú svedectvom o tom, že aj najmenší záujem a prejavená ochota pomôcť sa stretla u domácich s priaznivou odozvou. Práve tieto poznatky sú cenným svedectvom, ktoré je neraz v rozpore s poznatkami, ktoré priniesli iní autori.

Vzhľadom na svoj rozsah však cestopis prináša aj bohaté poznatky o kultúrnom dedičtve Podkarpatskej Rusi. Podobne ako mnohí iní autori, aj Hansa bol očarený jednoduchou krásou cirkevných pamiatok. Neuspokojil sa však iba s ich zovňajškom. Zaujímal ho aj interiér chrámov, ich zariadenie a najmä ikonostas. Na rozdiel od predošlých autorov prináša aj základné poznatky o ich dejinách, ktoré dodatočne získaval z biskupských či štátnych úradov. Okrem prevažne drevených gréckokatolíckych cerkví, navštívil počas svojho pobytu

²⁵ K. Hansa, 1935, s. 528.

²⁶ Neumann Stanislav Kostka. (5. jún 1875 – 28. jún 1947) český básnik, publicista a prozaik. Študoval na obchodnej akadémii, ktorú však nedokončil. V roku 1893 bol v procese s Omladinou odsúdený na 14 mesiacov väzenia. Pred prvou svetovou vojnou pôsobil v anarchistickom hnutí. Počas medzivojnového obdobia vydával ľavicovo orientované časopisy *Červen* a *Proletkult* a vyvíjal kultúrno-politickú činnosť v komunistickom hnutí. Vo vzťahu k Podkarpatskej Rusi napísal niekoľko diel. Spomeňme aspoň cestopis *Československá cesta* či séria reportáží pod názvom *Enciány s Popa Ivana*. Viac pozri: J. Tomeš, A. Léblová, 1992, s. 488.

aj rímskokatolícke chrámy či židovské synagógy. Počas vianočných a veľkonočných sviatkov sa snažil navštíviť čo najviac omší, priebeh ktorých potom zachytil vo svojich poznámkach spolu s obyčajami, ktoré sa k nim viazali.

Značnú pozornosť venoval aj významnejším hradom. Cestopis prináša okrem krátkych opisov ich vtedajšieho stavu, aj okolnosti ich vzniku a široké poznatky, ktoré sa viažu k ich dejinám. Čitateľovi tak približuje nie len dejiny samotných hradov ale aj činy významných šľachtických rodov a kľúčové udalosti uhorských dejín. Keďže mnohé udalosti boli v tom čase opradené rúskom tajomstva, podáva ich autor vo forme povestí, ktoré prežívali v ľudovej kultúre.

Vzhľadom na jeho charakter, prináša dielo Karla Hansu bezprostredné a široko koncipované svedectvo o spoločnosti na Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období. Oboznamuje čitateľa s historickými, národopisnými a sociologickými poznatkami od historickej architektúry cez ľudové staviteľstvo, zvyky a tradície, remeslá až po vtedajšie spoločenské problémy a každodenné starosti zachytené pozorným okom skúseného cestovateľa. Vo vzťahu ku kultúrnemu a historickému dedičstvu tak prináša mnohé neoceniteľné poznatky, ktoré unikli ostatným predstaviteľom českej inteligencie. Kniha prináša tak širokú škálu poznatkov, že ich priblíženie by si vyžadovalo samostatnú štúdiu.

Počas svojho niekoľko mesačného pobytu na Podkarpatskej Rusi prebýval Karel Hansa medzi miestnym rusínskym ľudom. Zreteľne na neho zapôsobili najmä vianočné a veľkonočné sviatky. Vo svojom cestopise venoval niekoľko desiatok strán zvykom a koledám spojeným s týmito sviatkami. Azda tieto pozitívne zážitky sa stali podnetom pre napísanie cestopisu pod názvom *Podkarpatorská vánočná idyla*²⁷. Bohužiaľ, túto knihu sa nám nepodarilo získať a nie je nám známe, čo všetko sa ukrýva na stránkach tejto skromnej publikácie.

Okrem spomínaných knižných titulov vychádzalo počas celého medzivojnového obdobia nespočetné množstvo viac či menej odborných príspevkov na stránkach časopisov a ročníkov s historickým, etnografickým či geografickým zameraním, najmä však v časopise *Český lid*, ktorý vychádza už od roku 1891.

Slovenskí vzdelanci sa nepodieľali na spoznávaní Podkarpatskej Rusi do takej miery, ako tomu bolo u českých kolegov. To vyplývalo najmä z objektívnych dôvodov. Prvé mesiace a roky existencie Československa boli poznačené závažnými problémami. V mnohých ohľadoch vykazovala spoločenská a hospodárska situácia na Slovensku rovnaké problémy, s akými československá vláda zápasila na území Podkarpatskej Rusi. Najmä na území východného Slovenska – ktoré bolo vo vzťahu k zvyšku Slovenska poznačené hospodárskou zaostalosťou, špecifickým historickým vývojom a slabšou úrovňou národného povedomia – sa prejavili obdobné problémy. Okrem iných ťažkostí, aj tu chýbali predstavitelia základných zložiek štátnej správy. Chýbajúcich učiteľov, úradníkov či predstaviteľov brachiálnej moci zastúpili predstavitelia inteligencie zo západného a stredného Slovenska. Slovenská spoločnosť však nedisponovala dostatočným potenciálom, ktorý by dokázal zaujať všetky voľné pozície, preto sa český živel uplatnil aj na slovenskom území. Je teda prirodzené, že

²⁷ K. Hansa, 1937, s. 119.

Slováci nemohli a ani nepôsobili na území Podkarpatskej Rusi do takej miery, ako českí úradníci a preto po sebe nezanechali tak bohaté svedectvo.

Z časti sa pod tento stav podpísali aj subjektívne dôvody. Ako sme už spomínali, česká inteligencia na Podkarpatskej Rusi bola – obrazne povedané – očarená tamojšou prírodou a ľuďom, ktorý sa vyznačoval archaickým spôsobom života bohatým na ľudovú kultúru. To sa neskôr prejavilo v relatívne vysokom počte českých úradníkov, ktorí svoje dojmy pretavili do poézie, prozaických či odborných diel. V prípade Slovákov nebol tento rozdiel vo vzťahu k Podkarpatskej Rusi tak očividný. Slováci a Rusíni si boli blízki nie len z geografického hľadiska, ale zdieľali spolu aj historické skúsenosti, ktoré boli výsledkom niekoľko storočí trvajúceho spolunažívania v rámci Uhorska. Z tohto dôvodu nebola Podkarpatská Rus pre Slovákov tak neznámym a fascinujúcim svetom akým bola pre českú spoločnosť. O tejto skutočnosti nepriamo svedčí aj slovakofílske hnutie, ktoré vzniklo v českých krajinách koncom 19. storočia. Pohľad popredných osobností tohto hnutia na vtedajšie slovenské územie sa v mnohom podobal neskoršiemu pohľadu českej inteligencie na Podkarpatskú Rus.

Nemožno povedať, že by azda v slovenskej spoločnosti nejestvoval záujem o Rusínov. Veď už v 18. storočí im venoval Matej Bel značný priestor vo svojich Notíciách. V druhej polovici 18. storočia napísal prvé dejiny Rusínov slovenský vzdelanec Adam František Kollár. V 19. storočí venoval Rusínom, ale aj ďalším uhorským národom značnú pozornosť zakladateľ slovenskej etnografie Ján Čaplovič a v polovici 19. storočia sa na územie neskoršej Podkarpatskej Rusi vybral Bohuš Nosák Nezabudov, ktorý pravidelne prispieval reportážami do Slovenských národných novín a približoval tak prostredie budúcej Podkarpatskej Rusi slovenskej verejnosti. V druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia však kultúrno-spoločenská, a na severovýchode Uhorska aj hospodárska situácia značne komplikovala rozvoj aktivít na pôde národopisných či historických vied. Najvýznamnejšia kultúrna ustanovizeň Slovákov – Matica Slovenská bola v roku 1875 násilne zatvorená a k jej obnove došlo až po vzniku Československa. Činnosť Matice do istej miery nahrádzala od roku 1895 Múzealna slovenská spoločnosť, avšak po vypuknutí Veľkej vojny jej činnosť ochabla.

Vznik Československa vytvoril podmienky pre oživenie slovenských kultúrnych a vedeckých inštitúcií. Na začiatku roku 1919 bola obnovená činnosť Matice slovenskej a krátko na to vznikol v rámci jej štruktúr samostatný Národopisný odbor. Jeho možnosti v rozvíjaní tvorivej vedeckej činnosti však boli obmedzené a orientovali sa len na podporu jednotlivcov pôsobiacich v rôznych častiach krajiny.

Na rozvoji slovenskej vedy sa – podobne ako na Podkarpatskej Rusi – vo veľkej miere podieľala česká inteligencia. Zásluhou Karla Chotka bola v roku 1921 zriadená na pôde Univerzity Komenského v Bratislava Katedra etnografie a folkloristiky, ktorá sa zásadnou mierou podieľala na profesionalizácii etnografickej vedy. V druhej polovici 20. rokov dochádza k vzniku nových inštitúcií, z ktorých niektoré už aj navonok deklarujú záujem nie len o územie Slovenska ale aj Podkarpatskú Rus. V roku 1926 bola v Bratislave založená Učená

spoločnosť Šafárikova, ktorej poslaním bolo podporovať vedecký výskum na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Bola to jediná inštitúcia svojho druhu na území Slovenska v predmníchovskej republike. Aj tu však mali dominantné postavenie osobnosti českej vedy. Spoločnosť vydávala od roku 1927 časopis Bratislava, v ktorom sa ojedinele objavovali príspevky z dejín a kultúry Podkarpatskej Rusi. Od polovice 30. rokov sa táto orientácia odrazila aj v podtitule časopisu – „*Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*“. Vzhľadom na vnútropolitický vývoj na Slovensku však dochádza v roku 1939 k zániku spoločnosti. Jej nástupcom sa stala Slovenská učená spoločnosť, ktorej záujmom bolo najmä územie Slovenska a opustilo intencie štátom presadzovaného čechoslovakizmu. Vzhľadom na spoločensko-politickú situáciu počas existencie prvej Slovenskej republiky, sa veda vo vzťahu k Podkarpatskej Rusi dostala na okraj záujmu²⁸.

Revue Bratislava, spolu s Časopisom Múzealnej slovenskej spoločnosti a Sborníkom Matice slovenskej vytvárali priestor na štúdium dejín, národopisu či archeológie. Záujem týchto publikácií sa sústreďoval na územie Slovenska avšak postupom času sa na ich stránkach stále častejšie objavovala problematika Podkarpatskej Rusi. Prvoradé miesto si získalo najmä nehmotné kultúrne dedičstvo – zvyky, obyčaje či piesne. Autormi týchto príspevkov sú však v prvom rade odborníci zo zahraničia, najmä z Ukrajiny, Ruska a Poľska. Slovenskí autori sa venovali takmer výlučne výskumu vo vzťahu k Slovákom.

Výraznejšie zastúpenie mala problematika Podkarpatskej Rusi v publicistike. Na rozdiel od vedeckej produkcie sa však tlač venovala – podobne ako v českej spoločnosti – aktuálnym spoločensko-politickým problémom. Prvoradou bola najmä otázka krajinskej hranice, autonómie či otázka školstva. Práve odlišný postoj k otázke krajinskej hranice, najmä v prvých rokoch republiky vnášal do slovensko-rusínskych vzťahov rozpory. Postupom času však strácali rusínski predstavitelia nádej na zmenu hraníc a preto pri svojej činnosti akcentovali otázku autonómie. V tejto otázke našli spoločnú reč so Slovákami, najmä predstaviteľmi ľudovej strany.

V roku 1922 vycestoval na Podkarpatskú Rus Karol Sidor, ktorý sa tam stretol s viacerými poprednými osobnosťami podkarpatoruskej politiky. Tamojšia krajina a ľud ho zaujali natolko, že sa rozhodol venovať tejto časti republiky priestor v straníckej tlači. Na jeho naliehanie zriadil šéfredaktor denníka Slováčok Vojtech Tuka rubriku pod názvom Podkarpatská Rus, v ktorej prinášal aktuálne spoločenské problémy z tejto časti republiky. Sidor uskutočnil začiatkom 30. rokov ešte jednu cestu. Skúsenosti z cesty neskôr opísal v stručnej zbierke reportáží pod názvom *Podkarpatská Rus – Úvahy, rozhovory a dojmy*²⁹. Podľa našich vedomostí je to vcelku jedinečné dielo v slovenskej medzivojnovej produkcii. Napriek tomu, že prináša zaujímavý obraz vtedajšej karpatoruskej spoločnosti, kultúrnemu dedičstvu nevenuje takmer žiadnu pozornosť.

²⁸ P. Slavkovský, 2012, s. 75–82.

²⁹ K. Sidor, 1933, s. 99, sv. 5.

Literatúra

- Beneš E., 1934, *Řeč o problému podkarpatském a jeho vztahu k Československé republice*, Užhorod.
- Beskid N., 1920, *Karpatskaja Rus*, Prjašev.
- Brouček S., Jeřábek R., 2007, *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. I. Biografická část*, Praha.
- Budín V., 1996, *Podkarpatská Rus očima Čechů*, Praha.
- Drahný V., Drahný F., 1921. *Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry*, Praha.
- Hansa K., 1935, *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*, Praha.
- Hansa K., 1937, *Podkarpatoruská vánoční idyla*, Praha.
- Holec R., 1997, *Postoj Čechov a Slovákův k Rusínům v predvečer prvej svetovej vojny* [v:] *Česko-slovenská historická ročenka 97*, red. V. Goněc, M. Danilák, P. Švorc, Brno, s. 29–35.
- Hora A., 1919, *Podkarpatská Rus. Přehled poměru karpatoruských*, Praha.
- Chmelář J., Klíma S., Nečas J., 1923, *Podkarpatská Rus. Obraz poměru přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*, Praha.
- Kadlec K., 1920, *Podkarpatská Rus Přednáška konaná ve Státovědecké společnosti dne 21. května 1920*, Praha.
- Kožmínová A., 1922, *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu*, Praha.
- Král J., 1923a, *Geografická bibliografie Podkarpatské Rusi*, Praha.
- Král J., 1923b, *Osídlení Podkarpatské Rusi (Historický přehled)* [v:] *Sborník československé společnosti zeměpisné*, Praha, s. 65–83.
- Král J., 1924a, *Dnešní stav vědeckého výzkumu Podkarpatské Rusi a naše nejbližší úkoly do budoucna* [v:] *Sborník československé společnosti zeměpisné*. Praha, s. 53–57.
- Král J., 1924b, *Podkarpatská Rus*, Praha.
- Král J., 1924c, *Sídla Huculů karpatoruských*, [v:] *Sborník sjezdu slovanských geografů*, Praha, s. 227–249.
- Král J., 1925a, *Polonina Rivna v Podkarpatské Rusi*. Praha.
- Král J., 1925b, *Poloninské salašnictví německých kolonistů v Podkarpatské Rusi* [v:] *Sborník československé společnosti zeměpisné*, Praha, s. 226–231.
- Král J., 1925c, *Velikonoční svěcení paschy u Huculů v Podkarpatské Rusi*, „Český lid“, 25 (2), s. 276–277.
- Makovský S.K., 1925, *Lidové umění Podkarpatské Rusi*, Praha.
- Masaryk T.G., 1933, *Světová revoluce za války a ve válce 1914–1918. Vzpomíná a uvažuje T.G. Masaryk*, Praha.
- Masaryk T.G., 1934, *Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Svazek druhý 1921–1923*, Praha.
- Nečas J., 1919, *Uherská Rus a česká žurnalistika*, Užhorod.
- Olbracht I., 1932, *Země beze jména*, Praha.
- Olbracht I., 1949, *Golet v údolí*, Praha.
- Olbracht I., 1950, *Hory a staletí*, Praha.
- Olbracht I., 1961, *Nikola Šuhaj loupežník*, Praha.

-
- Opleštilová H., Babka L., 2014, *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografii Rudolfa Hůlky (1887–1961)*, Praha.
- Pop I., 2008, *Podkarpkasá Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*, Praha.
- Sidor K., 1933, *Na Podkarpatskej Rusi (Úvahy, rozhovory a dojmy)*, Bratislava.
- Tomeš J., Léblková A., 1992, *Československý biografický slovník*, Praha,
- Slavkovský P., 2012, *Slovenská etnografia*, Bratislava.
- Vavroušek B., 1925, *Dědina. 516 fotografií lidových staveb*, Praha.
- Vavroušek B., 1929a, *Církevní památky na Podkarpatské Rusi*, Praha.
- Vavroušek B., 1929b, *Kostol na dědine a v městečku. 615 fotografií církevních lidových staveb v Československu*, Praha.
- Zapletal F., 2015, *Derevjani cerkvy Zakarpattja. Dřevěné kostelíky Zakarpatí*, Užhorod.
- Zapletal F., 2016, *Místa i sela Zakarpattja. Města a vesnice Zakarpatí*, Užhorod.
- Zatloukal J., 1936, *Podkarpatská Rus: sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*, Bratislava.
- Волфганг К., 1996, *Лексикон русской литературы XX века*, Москва.